

Antik Dönem Anadolu Mozaiklerinde Dalga ve Gıyoş Motifli Bordür Tasarımları

Sami Patacı *

Özet

Bu makalede, Antik Dönem’de Anadolu’daki en popüler bordür desenlerinden olan dalga ve gıyoşlar tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu tanıtım yapılırken, aynı zamanda bu bordür tasarımlarının ve varyasyonlarının Türkçe tanımları hakkında öneriler yapılmaktadır. 1985 yıllarında C. Balmelle ve bazı araştırmacılar tarafından ortak kaleme alınan “Le décor géométrique de la mosaïque romaine I ve II” kitapları geometrik ve bitkisel tasarımların tanımlamaları konusunda büyük bir problemi çözmüştü. Ne yazık ki, Türkiye’de buna benzer bir çalışma henüz hayata geçirilememiştir. Bu nedenle mozaikler üzerine yapılan yayınlarda bir tanım kargaşası ortaya çıkmıştır. Çalışmamızın sadece dalga ve gıyoş desenlerinden hareketle mozaikler ile alakalı yayınlarda tanımlamaların nasıl yapılması gerektiği hakkında bir örnek olması için hazırladık. Bunun yanında, dalga ve gıyoşlar hakkında detaylı bilgiler ve Anadolu’nun bazı kentlerindeki gıyoş ve dalga desenleri bordürlerine sahip mozaikler de aktarılmaktadır. Antiokheia, Zeugma, Edessa gibi bazı mozaik merkezlerinde daha yoğun mozaik buluntusu olması sebebiyle bu kentlerdeki buluntulara ağırlık verilmiş; ancak Asia Minor kentlerinden Karadeniz kıyısına, ya da Kilikia’ya kadar özellikle Roma ve Erken Bizans Dönemlerini ilgilendiren mozaikler aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mozaik, Zeugma, Gıyoş, Örgü, Dalga, Motif.

* Dr. Sami Patacı,
orcid no: 0000-0003-1840-6562

Wave Patterns and Guilloches in the border designs of Antique Anatolian Mosaics

Abstract

In this article, wave and guilloche ornaments of the ancient floor mosaics which were the most popular border designs in Anatolia during the ancient era are tried to be introduced. While this introducing, it is also aimed to be made some terminological suggestions of these border designs and their variations, in the name of Anatolian archaeology. The two books, “Le décor géométrique de la mosaïque romaine I and II”, which were written in the years of 1985 and 2002 by Catherine Balmelle and some other researchers had solved a huge problematic about the definitions of the geometric and floral designs. Unfortunately, there isn't nearly any study of the technical descriptions of the designs which are seen on the floor mosaics in Anatolia. Therefore, it is needed to be start a comprehensive research to make a similar publication to the mentioned books. Consequently, the idea of creating some useful answers to the question of definitions, usage periods and origins of these important border ornaments formed the main target of this study. Some of the art centers mentioned in the article are Zeugma, Edessa, Antioch-on-the-Orontes, Aphrodisias, Xanthus, Pergamum, Sardeis, Halicarnassus and Amisos.

Keywords: Mosaic, Zeugma, Guilloche, Wave, Motif.

Giriş

Başlangıçta basmakalıp bir ifade imiş gibi algılanabilirse de Roma ve Bizans Dönemleri mozaik sanatı açısından Anadolu'nun cennet bir coğrafya olduğu iddiası, zemin mozaikleri üzerine çalışma yapan hiçbir araştırmacıyı şaşırtmaz. Mozaik sanatının eşsiz buluntuları, Türkiye'deki arkeolojik çalışmaların henüz başlatıldığı yıllardan günümüze değin, her biri ayrı ayrı ve ilginç keşfediliş hikayeleriyle birlikte arkeoloji dünyasına tanıtılmıştır ve halen Akdeniz coğrafyasında herhangi bir benzeri dahi bilinmeyen yeni zemin mozaikleri, ülkemizde gün yüzüne çıkarılmaya devam etmektedir. Mozaik buluntularındaki yoğunluk, arkeolojik kazılardaki restorasyon ve konservasyon çalışmalarına ağırlık verilmesine neden olmuş ve bu sayede mozaik restorasyonu konusunda ileri düzey bir

faaliyet ortamı oluşmuştur. Ayrıca, arkeoloji müzelerimizin bu buluntu tipine göre gelişmesi ve yenilenmesine de son yıllarda şahit olmaktayız. Önceleri müze depoları yahut bahçelerinde tutulan zemin mozaikleri yavaş yavaş hak ettikleri uygun ortamlarda sergilenmeye başlamıştır. Son on yıl içerisinde Anadolu mozaikleri üzerine yerli araştırmacılar tarafından kaleme alınan tez çalışmaları, makale ve kitap yayınlarında ve uzman arkeolog ve sanat tarihçisi miktarında dikkat çekici bir artış yaşanması da sevindiricidir. Bahsedilmeye değer bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, Anadolu arkeolojisinde henüz mozaik terminolojisini genel hatlarıyla oturtamadığımızı ve özellikle mozaikler üzerindeki geometrik ve bitkisel tasarımların Türkçe tanımlamaları ve işlenen sahnelerin ikonografik değerlendirmeleri hususunda eksik kaldığımızı da ne yazık ki belirtmek gerekir. Bu makalenin amacı, Anadolu zemin mozaiklerinde en sık karşılaşılan dalga ve gıyoş desenlerini tanıtmak ve bu tasarımların Türkçe terminolojisi üzerine öneriler getirmektedir.

Catherine Balmelle ile birlikte birkaç araştırmacı tarafından 1985 ve 2002 yıllarında kaleme alınan “*Le décor géométrique de la mosaïque romaine I-II*” adlı kitaplar, günümüzde yerli ve yabancı mozaik uzmanlarının yayınlarında en sık referans aldıkları iki çalışmadır.¹ İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca olmak üzere beş dilde hazırlanmış bu iki kitapta, Roma Dönemi mozaiklerinde en sık görülen geometrik ve bitkisel tasarımların tanımlamaları yer almaktadır. Bu sayede, terminoloji hususunda bahsi geçen beş dil üzerinden ortak bir yaklaşım oluşturulabilmiştir. Bilimsel yayınlarını yabancı dilde hazırlayan yerli araştırmacılar, bu iki kaynağı temel aldıklarında herhangi bir terminoloji sorunu yaşamamaktadırlar; sorun, tasarım tanımlamalarının Türkçe yayınlarda genel-geçer bir ifade tarzı ile aktarılamaması, hatta eksik ya da yanlış bir şekilde ifade edilmeleridir. Bu sorunu kökten çözebilmek için, alanında saygınlığını Anadolu arkeolojisi camiasına kanıtlamış akademisyen ve araştırmacılar tarafından Türkçe bir terminoloji kitabının oluşturulmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Böyle bir çalışma, bir kişinin altından kalkamayacağı kadar teferruatlı olup bilimsel bir kurulun ortak hareketi sonucunda başarıya ulaşabilecektir.

Bu makalede bahsi geçen bordür tasarımları, Batı Anadolu’daki Asia Minor kentleri; Orta ve Batı Karadeniz Bölgesi’ndeki bazı antik kentler ve özellikle Türkiye’nin güneyi ve güneydoğusundaki mozaik merkezleri

1 Balmelle *vd.* 1985; Balmelle *vd.* 2002.

kıstas alınarak seçilmişse de bunların Anadolu'nun ve Akdeniz coğrafyasının hemen her köşesinde karşılaşılabilecek türden tasarımlar olduklarını belirtmek gerekir. Zemin mozaikleri için özel olarak kurulmuş Hatay, Zeugma ve Haleplibahçe müzeleri gibi müzelerimizin envanterine kayıtlı zemin mozaikleri hem bordür hem pano tasarımları için Roma ve Erken Bizans Dönemlerinin genel bir değerlendirmesini yapabilme ve istatistiki veri paylaşabilme açısından önemlidir.

Bordür Tasarımları

Antik Dönem mozaik tasarımlarını, geometrik, bitkisel ve figüratif süslemecilik anlayışının da haricinde, kullanım yerlerine göre gruplandırmak gerekmektedir. Bazı süslemeler, mozaik sanatçıları tarafından hem bordürlerde yani ikincil derecede öneme sahip kenar tasarımı olarak hem de panolarda yani ana bezeme alanları için uygulanmaktaydı. Bazı süslemeler ise sadece bordür ya da sadece pano tasarımı olarak tercih edilmiştir. Hem bordür hem de pano tasarımları için kullanılan süslemeler genelde çok sayıda varyasyona sahip olup bir süslemenin hem renkleri hem de biçimsel olarak ifade edilmesinde dönemden döneme ya da bölgeden bölgeye farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür. Esasında dönemsel ve bölgesel tasarım farklılıkları ne Anadolu mozaikleri ne de Akdeniz coğrafyası mozaik sanatı açısından genel anlamda ve tam olarak çözümlenebilmiştir. Anadolu'da gerçekleştirilen kazılarda, bir zemin mozaığının yapım tarihi ve ait olduğu ekol, o mozaığın yapım tekniği ve süsleme anlayışı yerine (ki bunlar basit geometrik ve bitkisel süslemelerden karmaşık figüratif sahneler ve onların ikonografik anlatım biçimlerine göre değişmektedir) daha çok sikke ve seramik gibi küçük buluntular ve ait oldukları mimari yapının özellikleri doğrultusunda ortaya konmaktadır. Bu tarz sorulara cevap verebilmek için bir motifin ilk kez nerede, ne zaman ve sanatın hangi dalında ortaya çıktığını; hangi bölgelerde popüler olarak kullanıldığını ve köken yeri dışına nasıl çıkıp zaman içerisinde tercih edilen bir tasarım haline gelebildiğini bilmek gerekir. Mozaik sanatında kullanılan tasarımlar adına daha detaylı yorumlar yapabilmek için özellikle gezici mozaik sanatçılarının belirlenebilmesi ve kullandıkları repertuarın takip edilmesi de oldukça önemlidir.

Dalga Motifli Bordür Tasarımları

Dalga motifli bantlar, Antik Dönem mozaiklerinde en sık görülen tasarımlarındandır ve mozaik sanatçıları tarafından sadece bordür tasarımı olarak kullanılmışlardır. Dalga deseninin kökeni özellikle Antik Dönem vazo süslemeciliğine dayanmaktadır. Bununla birlikte dalga deseni tekstil ürünleri, mezarlardaki duvar resimleri, metal eserler ve mimaride de tercih edilmiştir.² Asher Ovadiah'a göre bu süsleme, sahil kenarında kırılan dalga sıralarının örnek alınmasıyla; yani doğada gözlem yapan sanatçıların bu tabiat hadisesini kopyalayıp stilize ederek çeşitli sanat dallarında bir süsleme olarak kullanmaları ile ortaya çıkmıştır.³

Dalga deseni, dar bir bant içerisine birbirini takip eden dalga sıraları halinde yerleştirilir (Lev. 1). Bu desenin mozaik sanatında erken örnekleri opus lapilla (çakıl taşı) tekniğinde oluşturulan zemin mozaiklerinde görülmektedir. Bunlardan biri Korinthos'taki Kentauros Hamamı'nın M.Ö. 5. yüzyılın sonuna tarihlenen çakıl taşı mozaığıdır.⁴

Yukarıda bahsedilen 1985 basım tarihli tasarım tanımı kitabında, dalga deseninden oluşan 11 farklı banda yer verilmiştir. Bunlar içerisinden soru işareti formunda dalga desenine sahip olan bordür süslemesi için İngilizce "*simple wave pattern*" yani basit dalga deseni (Lev. 1) tanımlaması yapılmıştır.⁵ Uçları diğer dalga tiplerine göre biraz daha kısa ve sivrice sonlanan basit dalga motifleri, bu süslemenin mozaik sanatında kullanılmış en erken tipidir.

Anadolu mozaikleri açısından dalga motiflerinin en erken örneklerden biri Pergamon'daki II No'lu Peristylli Ev'in Mekan 9'unda keşfedilmiş M.Ö. 67-47 yılları arasına tarihlenen tessellatum mozaığıdır (Lev. 2).⁶ Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Mersin, Tarsus kökenli ve M.Ö. 1. yüzyıla tarihlenen bir çakıl taşı mozaığında de artarda dizilmiş basit dalga desenlerinden oluşan bir bordür süslemesi görülmektedir (Lev. 3). Basit dalga desenli geç tarihli bir bordür örneği Paphlagonia Hadrianopolis'indeki Erken Bizans Villası'nın M.S. 6. yüzyıla tarihlenen Mekan 6 mozaığında mevcuttur. Hatay Müzesi'ndeki Mersin, Tarsus

2 Ovadiah 1980, 114-116.

3 Ovadiah 1980, 114.

4 Dunbabin 1999, 5-6, figs. 1-2.

5 Balmelle *vd.* 1985, 156, pl. 101a.

6 Bingöl 1997, abb. 68; Dunbabin 1999, 224, fig. 235; Salman 2007, 10.

kökenli mozaikte sadece basit dalga deseni değil aynı zamanda İngilizce “*normal wave pattern*” olarak tanımlanan⁷, normal dalga deseni de kullanılmıştır. Dalga motiflerinin bu tipteki örneklerinde spiraller dalganın içine doğru yumuşak bir açıyla iyice kıvrılır (Lev. 4). Çakıl taşı mozaiği dışında Hatay Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen sadece bir tessellatum mozaiği, bu özellikte bir dalga desenine sahiptir. Bu mozaik 958 envanter numaralı Sarhoş Dionysos Mozaiği olarak tanımlanmış ve M.S. 2. yüzyıla tarihlenmiştir. Zeugma’daki Okeanos Villası’nda tespit edilen ve M.S. 2.-3. yüzyıllara tarihlenen Dionysos Mozaiği’nin bordür tasarımında normal dalga desenleri sınıfına çok uygun bir örnek yer almaktadır (Lev. 5). Yine Zeugma Mozaik Müzesi’nde sergilenen ve M.S. 4.-5. yüzyıllara tarihlenen Söğütlü Mozaiği’nin bordüründe de basit dalga deseni ve yumuşak kıvrımlı spirallere sahip normal dalga deseni görünümünde bir tasarım varsa da süslemenin bu şekilde görünmesindeki ana sebep, özensizce işlenmiş olmasından kaynaklanır. Esasında Pergamon, Tarsus, Antiokheia, Zeugma ve Paphlagonia Hadrianopolis’indeki dalga spirallerinin yumuşak açıyla iyice kıvrıldığı normal dalga motifi örneklerine Anadolu’da genel olarak pek rastlanmamaktadır. Anadolu ve Kuzey Suriye mozaiklerinde dalga desenlerindeki spiraller içe doğru kıvrılmakla birlikte mozaik sanatçıları tarafından bunların alt kısımları yarım yuvarlak profilde, üst kısımları ise yatay bir düzlemde işlenmiştir (Lev. 6). Yani içe doğru kıvrılma daha az ve yumuşak açılı değil, tam tersi keskin açılıdır. Anadolu’nun her bölgesindeki Roma ve Bizans Dönemlerine tarihlenen dalga motiflerinin bu şekilde tasarlandığını söylemek mümkündür. Ancak “*Le décor géométrique de la mosaïque romaine I*” adlı yayında tasarımın bu tipine örnek verilmemiştir. Spiral formundaki bu farklılığa rağmen Anadolu mozaiklerinde görülen keskin açılı bu örneklerle de “normal dalga deseni” denilmesi gerekmektedir.

Dalga motiflerinin Anadolu’daki zemin mozaiklerinin bordür tasarımlarında kullanım yoğunluğu konusunda istatistiki bilgi verebilmek genel anlamda kolay değildir; ancak mozaik müzelerindeki buluntular üzerinden yerel olarak bir yorumlama yapabilmek mümkündür. Hatay Arkeoloji Müzesi envanterindeki zemin mozaiklerinden en az 20 tanesi dalga motifinden oluşan bordür tasarımına sahiptir. Bu mozaiklerden 12 adeti M.S. 2.-3. yüzyıllara aittir; diğerleri ise M.S. 4.

7 Balmelle *vd.* 1985, 156, pl. 101b.

ve 5. yüzyıllara tarihlenir. Mozaiklerden altı tanesinde dalga deseninin yanında gıyoş (örgü) motifinin çeşitli tipleri de kullanılmıştır. Dalga motifi mozaiklerden 10 tanesi beyaz/sarı ve kırmızı tesseralarla oluşturulmuş olup diğerleri beyaz/sarı ve siyah renklidir. Ancak müzedeki mozaiklerin bir kısmının parçalı halde sergilendiği düşünüldüğünde verilen rakamların biraz daha aşağıya çekilmesi gerektiği anlaşılabacaktır. Mozaiklerdeki istatistiki veriler buluntu yerlerine göre değil, envanter numaralarına göre hazırlanmıştır. Bunun yanında yerli akademisyenler tarafından hazırlanan bilimsel yayınların bir kısmında dalga motifi bordür tasarımlarının renk belirtiminde de hatalar yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu hatalar açık/koyu zemin üzerine koyu/açık renk belirtimi şeklinde yapılmaktadır. Ancak dalga motifleri için herhangi bir zemin renginin aranmaması gerekmektedir. Çünkü bu motiflerde karşıt açılardan bakıldığında zemin renginin algılanması farklılaşmaktadır. Ters açılardan seyredildiğinde farklı renk algılanmasına sebep olmasından ötürü bu tarz tasarımlar sadece mozaik sanatında değil, diğer sanat türlerinde de uzun dönemler boyunca popüler olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu nedenle tasarımda kullanılan renkleri belirtirken dalga hattının bir yarısının bir renkte diğer yarısının başka bir renkte oluşturulduğunu belirtmek yeterli olacaktır. Anadolu mozaiklerinin neredeyse tamamında dalga motifinden oluşan bantların çift renkli (bikrom) tasarlandığı görülmektedir. Ancak mozaik tasarım repertuarında çok renkli (polikrom) işlenen desen örnekleri de mevcuttur. Bu tipteki örneklerde birbirini takip eden her bir dalga farklı renklerde işlenmiştir. Bunlara, İngilizcede “*polychrome wave pattern*” yani çok renkli dalga deseni adı verilmektedir.⁸ Anadolu mozaiklerinde, zaman zaman dalga hattının bir yarısının belirli bir bölümünde birden fazla renk kullanıldığı ender de olsa tespit edilebilmektedir. Bu durumun nedeninin sanatçı tercihi mi yahut mozaığın sonradan onarımı sırasında bir zorunluluk gereği mi olduğu, detaylı bir inceleme neticesinde açıklığa kavuşturulabilir.

Hatay arkeoloji müzesi dışında Zeugma Müzesi mozaiklerine bakıldığında da yine dalga deseninin sevilerek mozaiklerde uygulandığı ve bunların renk tasarımlarının, boyutlarının ve biçimlerinin diğer kentlerdekilerle benzer olduğu görülmektedir. Bu mozaiklerde dalga hattının yarısı sarı (veya beyaz), yarısı siyah ya da kırmızı renkli

8 Balmelle *vd.* 1985, 156; pl. 101e.

tesseralarla oluşturulmuştur (Lev. 7). Dalga desenli bantlarda dikkat çekici bir diğer özellik Poseidon Evi'nde tespit edilen ve M.S. 2.-3. yüzyıllara tarihlenen Poseidon, Okeanos ve Tethys mozaığının dalga motifli bordüründe, bandın açık renkli yarısında spirallerin çevresinin sarı renkli tesseralar ile doldurulduğu, bandın sınırlarının ise grimsi beyaz tesseralarla tamamlandığıdır.⁹

Dalga motifinden oluşan bordür tasarımlarının kabaca M.Ö. 5. ve M.S. 7. yüzyıllar arasında uygulandığını; ancak özellikle M.S. 2.-3. yüzyıllarda belki de en popüler dönemini yaşadığı ileri sürülebilir. Antiokheia ya da Zeugma gibi zemin mozaikleri ile ünlü kentlerin haricinde bu desenin aynı yüzyıllarda Anadolu'nun her yerinde popüler olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Karadeniz kıyısındaki Amisos antik kentinde, M.S. 3. yüzyılın ortasına ait olması gereken figürlü sahnelerle bezenmiş kare ve dikdörtgen panolu mozaiklerin bordürlerinin, kırmızı ve beyaz olmak üzere çift renkli dalga motifli ve diğer pek çok örnekte olduğu gibi bir örgü (giyoş) süslemesi bantlarınca oluşturulduğu görülmektedir.¹⁰ Motifin daha geç tarihli bazı örnekleri Edessa'daki Haleplibahçe mozaiklerinde¹¹, Ksanthos'un Doğu Bazilikası mozaiklerinde¹², Halikarnassos'taki bir konutun Mekan F mozaığında¹³, Muğla, Milas'taki Ahmet Çavuş Mahallesi mozaığında¹⁴ ve Myrleia'daki bir konutun zemin mozaığında¹⁵ takip edilebilmektedir.

Dalga deseninin işlendiği mozaikler genel itibarıyla kamu yapıları ve konutlarda ağırlık kazanmakta ve dini yapı mozaiklerinde daha az miktarda görülmektedir. Mozaik sanatçıları genelde dini yapı yahut saray gibi önemli mimari yapılar için çoğu kez dalga motifli gibi zahmeti az tasarımlar yerine daha karmaşık kompozisyonlara sahip tasarımları kullanmayı tercih etmişlerdir. Bazen de basit tasarımlı süslemeler için bazilikaların önemi daha az olan mekanları seçilmiştir. Ancak mozaik sanatının uygulanabilirliği büyük ölçüde maddi imkanlara bağlıdır ve ekonomik açıdan yetersiz olan kentlerin önemli yapılarında az masraf ve işçilik gerektiren mozaiklerin yapılması da mümkündür.

9 Görkay 2015, 104-105.

10 Şahin 2006, 139-152, fig. 5-12.

11 Karabulut-Önal-Derivoğlu 2011, fot. 47-49.

12 Raynaud 2009, ill. 130-131.

13 Poulsen 2008, 104, fig. 3.

14 Kızıl-Özcan 2009, res. 2.

15 Şahin-Çıtakoğlu 2016, fig. 9-10.

Gıyoş (Örgü) Motifli Bordür Tasarımları

Gıyoş (örgü) motifli, Antik Dönem mozaiklerinde çok çeşitli tiplerde mozaik sanatçıları tarafından uygulanmış olup hem bordür hem de pano tasarımlarında ama özellikle bordür tasarımlarında popüler olarak tercih edilmiştir. Dikdörtgen, kare yahut dairesel formlu ana süsleme alanlarında da kullanılan gıyoş, aslında yine çeşitli formlarda bezeme alanları yaratabilme maksadıyla pano içerisini dolaşan bantlar halinde işlenmiş olup, genelde bir bant ya da kuşak içerisinde gösterilmesi sebebiyle kenar süslemesi kimliğinden kopmamıştır. 1985 basımlı tasarım kitabında gıyoş süslemesi ile alakalı 52 farklı bordür tasarımına yer verilmiştir.¹⁶

Antik dönem mozaik sanatında gıyoş motiflerinin en popüler olanı, İngilizcede “*simple guilloche*” olarak tanımlanmış basit gıyoş (örgü) motifidir.¹⁷ Anadolu arkeolojisi terminolojisinde de gıyoş sözcüğü araştırmacılar tarafından sıkça kullanıldığından “*örgü* ya da *saç örgüsü*”¹⁸ yerine bu sözcüğün kullanılması da makuldür. Basit gıyoş (Lev. 8), Mezopotamya orijinli bir süsleme olup Hellen dünyasında hem mimaride hem de vazo süslemeciliğinde ve özellikle Oryantalizan Safha’da kullanım görmüştür.¹⁹ Ancak motifin kökeni mimari süslemeciliğe dayanmaktadır. İngilizcede bu motif için aynı zamanda “two strand guilloche” tanımlaması da kullanılmaktadır; fakat bu ifade biraz daha gelenekseldir ve buna paralel olarak bazı yerli araştırmacılarca motif “ikili örgü / ikili saç örgüsü” gibi ifadelerle tanımlanmıştır. İkili örgü tanımlaması, two strand guilloche tanımlamasını esasında tam olarak karşılamamaktadır. Dolayısıyla ya basit gıyoş/basit örgü tanımlamasını kullanmak ya da iplik, iplik teli, saç teli veya halat kolu gibi anlamlara gelen *strand* sözcüğüne karşılık gelecek bir Türkçe sözcük seçmek gerekecektir.

Antik dönem mozaik sanatında, basit gıyoşun iki sıra halinde ve araya bir dil motifli gelecek şekilde geliştirilmiş tasarımı (Lev. 9) yine yerli terminolojiye tam olarak kazandırılmamış bir kenar süsü çeşididir. Tasarım tanımında levha 9’da gösterilen gıyoş bandı için, “*round-*

16 Balmelle *vd.* 1985, pl. 70-76.

17 Balmelle *vd.* 1985, pl. 70-71.

18 Şahin 2006, 140.

19 Ovadiah 1980, 110.

tongued double guilloché”un²⁰ karşılığı olarak “yuvarlak dilli çift giyoş” ifadesini kısaca getirmek yeterli olmalıdır. Tasarımın detayına göre bu tanımlamaya eklemeler getirmek de mümkündür. Örneğin levha 9’da yer alan tasarımın olabilecek en uzun tanımlaması “Siyah zemin üzerine çok renkli (işlenmiş), yuvarlak dilli ve sık örülü çift giyoştur. Bu tasarımın düz dilli örnekleri de Anadolu mozaiklerinde takip edilebilmektedir. Düz dilli örnekler arasında Anadolu’daki en meşhur örnek Zeugma’da keşfedilen ve M.S. 2.-3. yüzyıllara tarihlenen Çingene Kızı (Maenad) Mozaığı’nin bordür süslemesidir (Lev. 10). Tasarıma daha geç tarihli bir örnek ise Antakya mozaik müzesindeki Megalopsykhia (Yakto) mozaığı üzerinde görülür (Lev. 11).²¹ Bu mozaik ise M.S. 5. yüzyılın ortalarına aittir. Her iki mozaikte de dikkat çeken bir diğer detay, örgüyü oluşturan iç içe geçmiş kolların arasında kalan boşluklara daire formunda gözcüklerin işlenmiş olmasıdır. Bu detay İngilizcede “eyelet” sözcüğü ile tanımlanmaktadır.²² Yuvarlak ve düz dilli çift giyoşların Anadolu’daki diğer bazı örnekleri Sardes Sinagogu zemin mozaığında (M.S. 4. yüzyıl)²³, Aphrodisias’taki Bizans Kilisesi mozaığında (M.S. 4. yüzyıl)²⁴, Laodicea Kilisesi’nin kuzey nef mozaığında (M.S. 4. yüzyıl)²⁵, Myrleia’daki bir konut mozaığında (M.S. 4. yüzyıl)²⁶, Antiokheia’daki Ananeosis mozaığı’nda (M.S. 5. yüzyıl)²⁷, Perinthos-Herakleia’daki Bazilika mozaığında (M.S. 5.-6. yüzyıllar)²⁸, Muğla-Milas, Ahmet Çavuş Mahallesi mozaığında (M.S. 5.-6. yüzyıllar)²⁹, Prusia ad Olympum’daki Yerkapı mozaığında (M.S. 6. yüzyıl)³⁰ ve Paphlagonia Hadrianopolis’i Bazilika A mozaığında (M.S. 6. yüzyıl).³¹ Bu tipteki giyoş tasarımları konutların yanı sıra bilhassa dini yapı mozaiklerine sevilerek uygulanmıştır. Mozaik sanatından önce, süslemenin bu tipinin

20 Balmelle *vd.* 1985, pl. 74-75.

21 Balmelle *vd.* 1985, pl 74h.

22 Balmelle *vd.* 1985, pl. 75.

23 Foss 1976, fig. 16.

24 Campbell 1991, pl. 24.

25 Şimşek 2015, res. 105 ve 117.

26 Şahin-Çıtakoğlu 2016, fig. 9-10.

27 Campbell 1988, 27, pl. 81; Campbell 1998, pl. 172; Cimok 2000, 244; Levi 1947, 320-321, pl. 73 ve 131d.

28 Yeşil-Erdek 2014, res. 7.

29 Kızıl-Özcan 2009, res. 12.

30 Okçu 2009, res. 1 ve 13.

31 Patacı 2011, res. 12 ve 17; Patacı-Öz-Lafı 2012, res. 2.

de köken olarak mimari süslemecilikten geldiği düşünülmektedir.³²

Gıyoş tasarımlarının Anadolu'da ve özellikle Edessa ve Zeugma gibi kentlerde popüler olarak kullanılan bir diğer çeşidi çok kollu olanlarıdır. Bu motifler en az üç kol ya da şeritten meydana gelen bir halat görünümündedir. A. Ovadiah, üç kollu gıyoşun kökeni için hasır işi eserleri önermiştir.³³ Bu tasarımlar için tarafımızca kullanılan "kol" ifadesi, yukarıda bahsedilen "strand" sözcüğünün karşılığı olarak seçilmiştir. 2014 yılında, çok genç bir yaşta aramızdan ayrılan rahmetli Barış Salman, 2007 yılında tamamladığı doktora tezinde, bu İngilizce ifade için "demet" sözcüğünü tercih etmişti.³⁴ Türkçe yayınlarda bu tasarım tipi için "gıyoş" yerine "halat" ismi de kullanılmaktadır. Derya Şahin, *Zeugma mozaikleri Üzerinde Yer alan Tethys Betimlemeleri* başlıklı makalesinde "üçlü halat (saç örgüsü)" tanımını kullanmayı tercih etmiştir.³⁵ Çok kollu gıyoşlar belki de Türkiye'de yayımlanan bilimsel araştırma sonuçlarında tanımlama açısından en sık hataya düşülen tasarım olmuştur. Bunun nedeni, süslemedeki kol/şerit sayısının kolayca nasıl belirleneceğinin bilinmemesidir. Genel itibarıyla üç ve on kol arasında değişen bu gıyoş çeşidinde tasarımdaki kolların sayısını doğru belirleyebilmek için süslemenin kenarından bir kol seçip saymaya başlamak ve o kolun süsleme kenarına tekrar denk geldiği noktaya kadar saymaya devam etmek gerekmektedir (Lev. 12-13). Bunun yerine süslemenin iç kısımlarındaki iç içe geçmiş örgülerini saymaya çalışmak hem daha zordur hem de özellikle mozağin parçalı halde tespit edildiği durumlarda yanıltıcıdır. Tasarımda her bir kolu oluşturan renk düzenlemesine göre sayı belirlemek de doğru değildir.

Çok kollu gıyoş tasarımlarının özellikle üç ve dört kollu olanları Anadolu'daki çoğu antik kent mozağında ortaya çıkarılmıştır. Dört kollu bazı örnekler Antiokheia'dan Comus Mozağı'nde (M.S. 2. yüzyıl)³⁶, Zeugma'daki Poseidon ve Ephrates Evi Mozağı'nde (M.S. 2.-3. yüzyıllar)³⁷, Muğla-Milas, Ahmet Çavuş Mahallesi Mozağı'nde (M.S. 5.-6. yüzyıllar)³⁸ ve Aphrodisias'taki Rahip Evi'nin atrium mozağında

32 Ovadiah 1980, 116.

33 Ovadiah 1980, 113.

34 Salman 2007, 12.

35 Şahin 2008, 148.

36 Levi 1947, pl. 94c.

37 Önal 2002, 35 ve 52; Önal 2008, res. 4; Başgelen-Ergeç 2000, 42-43.

38 Kızıl-Özcan 2009, res. 10 ve 13.

(M.S. 5. yüzyıl)³⁹ görülmektedir. Beş ve üzeri kol sayısına sahip giyoş tasarımları Anadolu mozaiklerinde daha ender tercih edilmiştir. Altı kollu örnekler Laodikeia (M.S. 4. yüzyıl)⁴⁰, Sardes (M.S. 4. yüzyıl; Lev. 14)⁴¹, Perre (Geç Roma Dönemi)⁴², Edessa (M.S. 6. yüzyıl)⁴³, Ksanthos (M.S. 5.-6. yüzyıllar)⁴⁴ ve Hadrianopolis'te (M.S. 6. yüzyıl)⁴⁵ keşfedilmiştir. Çok kollu giyoşlara ilginç bir örnek, Zeugma'daki Poseidon Evi'nde tespit edilmiş M.S. 2.-3. yüzyıllara tarihlenen Satyros ve Antiope Mozaığı'nın on kollu giyoş bordürüdür.⁴⁶ Kollar siyah zemin üzerine çok renkli işlenmiş olup siyah ve beyaz dışında pembe, gri ve sarı renkli tesseralar kullanılmıştır.

Sonuç

Bu makalede Antik Dönem Anadolu mozaikleri açısından ele almaya çalıştığımız dalga ve giyoş desenleri mozaik sanatı tasarım repertuarının çok küçük iki parçasıdır. Buna rağmen mozaik sanatçıları tarafından en çok tercih edilen bordür süslemeleri olmuşlardır. Bu iki desen ve varyasyonları hakkında makale içerisinde getirilen tanımlamaların kesin bir genel-geçerlilik iddiası yoktur. Ne var ki, araştırma sonuçlarının global anlamda paylaşılması söz konusu ise, bu terminolojik ifadelerin tümünün tartışmaya açık olmaması gerektiğini de belirtmek gerekir. İlerleyen süreçte mozaik tasarım repertuarına yeni buluntularla birlikte henüz bilmediğimiz tasarımlar da eklenecek ve uzun bir müddet bu konular üzerine sabırla çalışmaya devam etmek gerekecektir. Geometrik ve bitkisel süslemeler için Türkçe bir terminoloji birliğinin oluşması Antik Dönem mozaikleri üzerine uzmanlaşmak isteyen yeni nesil arkeolog ve sanat tarihçilerinin de konuya sıcak bir giriş yapabilmesini sağlayacak ve kimsenin hevesini baştan kaçırmayacaktır. Bu nedenle dalga ve giyoş (örgü) gibi en basit desenlerden daha karmaşık kompozisyonlara kadar tüm tasarımları doğru bir şekilde tanımlayabilmek için, ortak bir paydada uzmanları buluşturabilecek önerilere ve emeğe ihtiyaç vardır.

39 Campbell 1991, pl. 82, 84-85.

40 Şimşek 2015, res. 106 ve 114.

41 Foss 1976, 41-42, ill. 13-18.

42 Salman 2007, 12, şek. 12.

43 Karabulut-Önal-Derivoğlu 2011, 69-70, fot. 82-83.

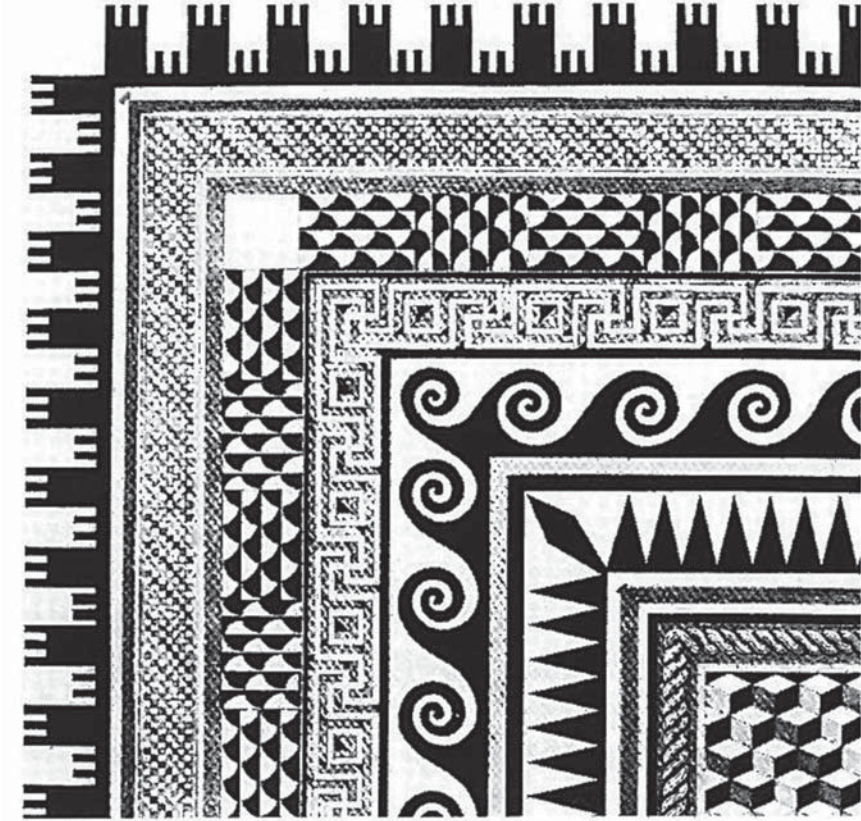
44 Raynaud 2009, ill. 130-131.

45 Patacı 2011, res. 1-2; Patacı-Öz-Lafı 2012, res. 1.

46 Görkay 2015, 112-113.

Levha 1. Basit dalga motifi.

Levha 2. Pergamon'daki II no'lu peristylli evin zemin mozaïği çizimi (Dunbabin 1999, fig. 235).

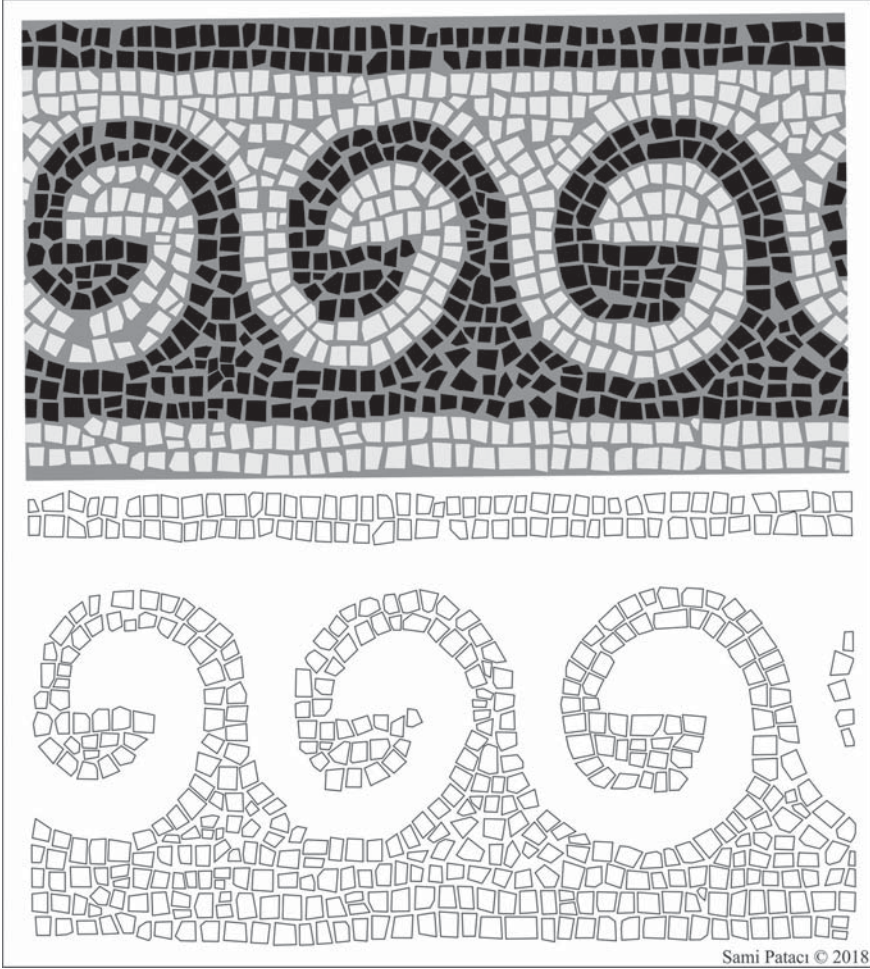
Levha 3. Mersin-Tarsus kökenli bir çakıl taşı mozağı.

Levha 4. Dalga motifi (Normal).

Levha 5. Zeugma'daki Okeanos Villası-Dionysos Mozağı'ne ait dalga motifi bandı.

Levha 6. Anadolu mozaiklerinde görülen dalga motiflerine bir örnek.

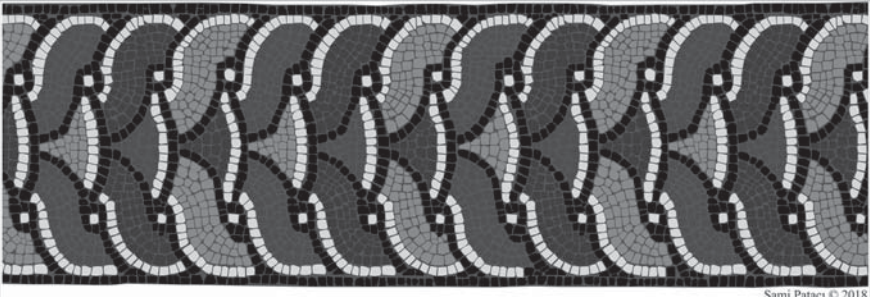

Levha 7. Zeugma Mozaik Müzesi'ndeki Sulumağara Mozaği'nin dalga motifli bordürü.

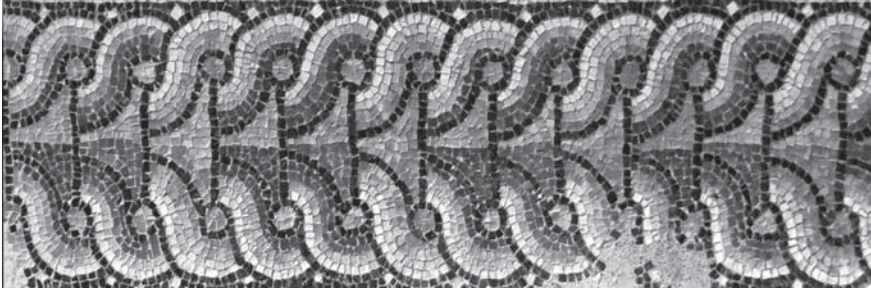
Levha 8. Basit giyoş (örgü).

Sami Patacı © 2018

Levha 9. Yuvarlak dilli çift giyoş (örgü).

Sami Patacı © 2018

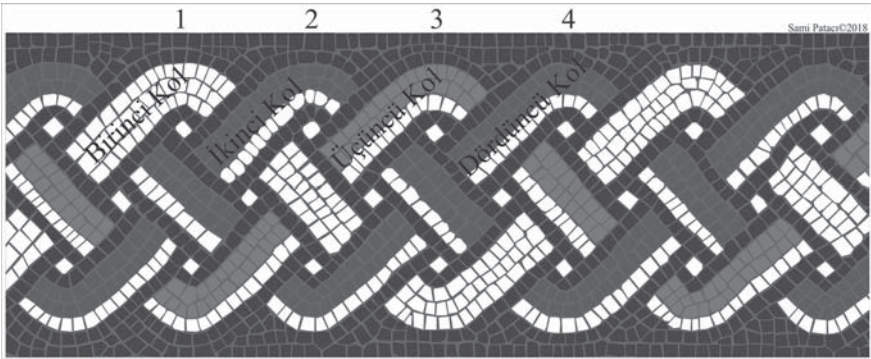

Levha 10. Çingene Kızı (Maenad) Mozaği'nin bordür tasarımı.

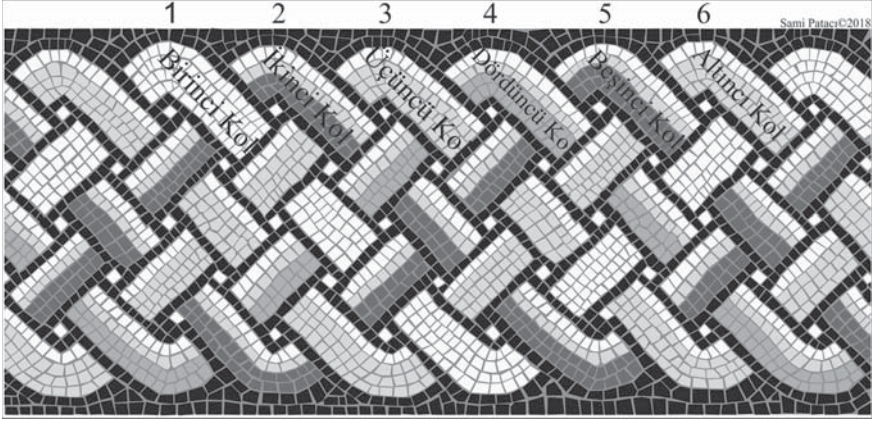
Sami Patacı © 2018

Levha 11. Megalopsykhia mozaği. Düz dilli ve seyrek örülü çift gıyoş.

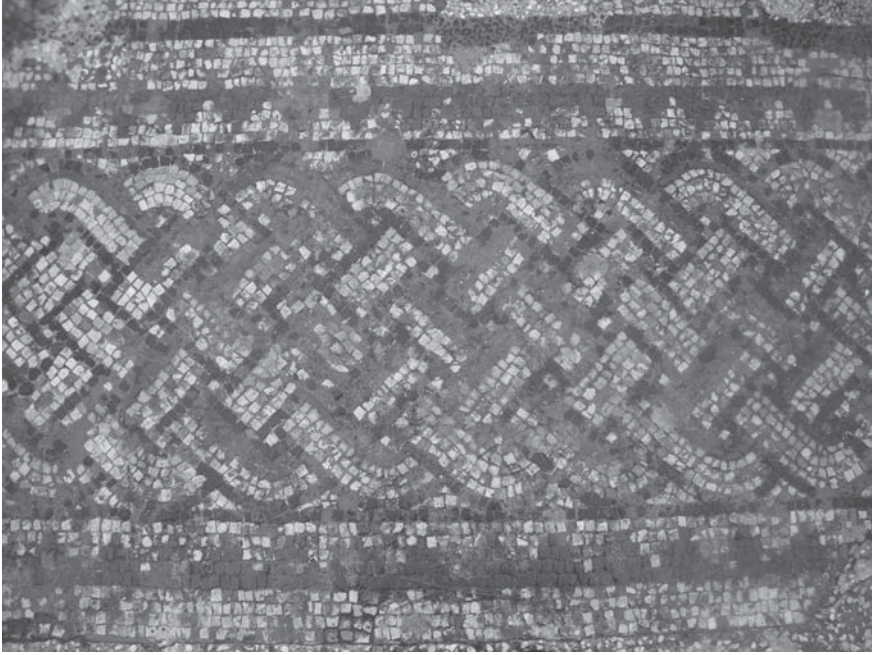

Sami Patacı©2018

Levha 12. Dört kollu gıyoş.

Levha 13. Altı kollu giyoş.

Levha 14. Sardes Sinagogu mozağindeki altı kollu giyoş.

Kaynakça

Balmelle-Blanchard-Lemee-Christophe-Darmon-Guimier-Sorbets-Lavagne-Prudhomme-Stern 1985

Balmelle, C., Blanchard-Lemee, M., Christophe, J., Darmon, J.P., Guimier-Sorbets, A.M., Lavagne, H., Prudhomme, R. and Stern, *Le décor géométrique de la mosaïque romaine, Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes*, Dessins Prudhomme R., Paris, 1985.

Balmelle-Blanchard-Lemee-Darmon-Gozlan-Raynaud 2002

Balmelle, C., Blanchard-Lemee, M., Darmon, J.P, Gozlan, S. and Raynaud, M.-P., *Le décor géométrique de la mosaïque romaine II, Répertoire graphique et descriptif des décors centrés*, Dessins Raynaud M.-P, Paris, 2002.

Başgelen-Ergeç 2000

Başgelen, N. ve Ergeç, R., *Belkıs / Zeugma-Halfeti-Rumkale: A last Look at History*, Archaeology and Art Publications, 2000.

Bingöl 1997

Bingöl, O, *Malerei und mosaik der antike in der Turkei*, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1997.

Campbell 1988

Campbell, S. *The Mosaics of Antioch*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Subsidia mediaevalia 15, 1988.

Campbell 1991

Campbell, S., *The Mosaics of Aphrodisias in Caria*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Subsidia mediaevalia 18, 1991.

Campbell 1998

Campbell, S., *The Mosaics of Anemurium*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Subsidia mediaevalia 25, 1998.

Cimok 2000

Cimok, F. (Ed.), *A Corpus: Antioch Mosaics*, A Turizm Yayınları, İstanbul, 2000.

Dunbabin 1999

Dunbabin, K.M.D., *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge University Press, 1999.

Foss, C. 1976

Foss, C., *Byzantine and Turkish Sardis, Archaeological Exploration of Sardis*, Monograph 4, (Ed. George M. A. Hanfmann ve Stephen W. Jacobs), Harvard University Press, 1976.

Görkay 2015

Görkay, K., *Geçmişten Günümüze Bir Geçit: Zeugma*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Karabulut-Önal-Dervişoğlu 2011

Karabulut, H., Önal, M. ve Dervişoğlu, N., *Haleplibahçe Mozaikleri (Şanlıurfa / Edessa)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.

Kızıl-Özcan 2009

Kızıl, A. ve Özcan, H.Ö., "Milas Ahmet Çavuş Mahallesi'nden Çıkan Mozaikler", *Journal of Mosaic Research*, Vol. 3, (Ed. J. P. Darmon *vd.*) Uludağ University Press, Uludağ University Mosaic Research Center Series-3, Bursa, 2009, 15-30.

Levi 1947

Levi, D., *Antioch Mosaic Pavements I-II*, Princeton University Press, 1947.

Okçu 2009

Okçu, R., "Prusia Ad Olypium Mozaikleri", *Journal of Mosaic Research*, Vol. 3, (Ed. J.P. Darmon *vd.*) Uludağ University Press, Uludağ University Mosaic Research Center Series-3, 2009, 31-51.

Ovadiyah 1980

Ovadiyah, A., *Geometric and Floral Patterns in Ancient Mosaics*, A Study of their Origin in the Mosaics from the Classical Period to the Age of Augustus, L'erna di Bretschneider - Roma, 1980.

Önal 2002

Önal, M., *Mosaics of Zeugma*, A Turizm Yayınları, İstanbul, 2002.

Önal 2008

Önal, M., "Euphrates Evinin Mozaikleri", *IV. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyum Bildirileri*, (Ed. Şahin, M.), (6-10 Haziran 2007-Gaziantep), Uludağ Üniversitesi Mozaik Araştırmaları Merkezi, Bursa, 2008, 79-91.

Patacı 2011

Patacı, S., "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Hamam A ve A Kilisesi Mozaikleri", *Journal of Mosaic Research*, Vol. 4, Bursa, 2011, 27-50.

Patacı-Öz-Lafli 2012

Patacı, S., Öz, A.K. ve Lafli, E., "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Mozaik Buluntuları: Ön Değerlendirmeler", *Journal of Mosaic Research*, Vol. 5, Bursa, 2012, 163-172.

Poulsen 2008

Poulsen, B., "Considerations on Motifs and Mosaic Workshops: The Case of Halikarnassos", *The Proceedings of IV. International Mosaic Corpus of Türkiye*, (Ed. Şahin, M.), Uludağ University Press, Bursa, 2008), 101-110.

Raynaud 2009

Raynaud, M.-P., *Corpus of the Mosaics of Turkey, Vol. II: Xanthos, Part I, The East Basilica*, Uludağ University Press, Uludağ University Mosaic Research Center Series-2, Ed. Şahin, M., Parrish, D. and Jobst, W., 2009.

Salman 2007

Salman, B., *Orta Euphrates Mozaikleri Işığında Edessa ve Samosata Mozaikleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2007.

Şahin 2006

Şahin, D., “Amisos Mozaği Işığı Altında Karadeniz’de Akhilleus Kültür”, *Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, Yerleşim Arkeolojisi Serisi, Sempozyum Bildirileri 1, Yay. Haz. Erciyas, D.B. ve Koparal, E., Ege Yayınları 2006, 139-152.

Şahin 2008

Şahin, D., “Zeugma Mozaikleri Üzerindeki Tethys Betimlemeleri”, *IV. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyum Bildirileri*, Ed. Şahin, M., Uludağ Üniversitesi Mozaik araştırmaları Merkezi Yayınları Serisi - 1, Sempozyum Bildirileri - 2, Bursa 2008.

Şahin-Çırakoğlu 2016

Şahin, D. ve Çırakoğlu, H., “A Newly Discovered Mosaic from Myrleia”, *Journal of Mosaic Research*, Vol. 9, (Ed. Şahin, M.), Uludag University Press, Uludag University mosaic Research Center Series-3, 2016, 85-94.

Şimşek 2015

Şimşek, C., *Laodikeia Kilisesi, Lykos Vadisi’nde Hristiyanlık*, Denizli Büyükşehir Belediyesi, Denizli, 2015.

Yeşil-Erdek 2014

Yeşil-Erdek, Ş., “Perinthos-Herakleia Bazilikası Taban Döşemelerinin Konservasyonu / Conservation of Floor Pavements of Basilica in Perinthos-Herakleia”, *Journal of Mosaic Research*, Vol. 7, (Ed. Şahin, M.), Uludag University Mosaic Research Center, Uludag University Press, 2014, 61-75.